

UDK: 327.55:341.67“20“
Bibliid: 0025-8555, 73(2021)
Vol. LXXIII, br. 4, str. 667–688

Izvorni naučni rad
Primljen 10. avgust 2021.
Odobren 15. oktobar 2021.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2104667K>

Nesvrstani i nuklearno razoružanje u XXI veku

Marina T. KOSTIĆ¹

Apstrakt: Predmet ovog rada je da istraži politiku i ulogu Pokreta nesvrstanih zemalja (PNZ) po pitanju nuklearnog razoružanja u 21. veku. Nuklearno razoružanje nastavlja da bude najviši prioritet PNZ zbog čega zaslužuje posebno mesto u analizi delovanja PNZ u savremenim međunarodnim odnosima. Ova politika i uloga su međutim i u novom veku oblikovani donošenjem i izražavanjem načelnih stavova o neophodnosti nuklearnog razoružanja sa veoma malo postignutih rezultata, nekad i među sopstvenim članstvom. Kroz analizu sadržaja i komparaciju dokumenata PNZ donešenih na samitima Pokreta ili u okviru multilateralnih foruma koji se bave pitanjima razoružanja i međunarodne bezbednosti, kao i sekundarnih izvora koja se bave pitanjem razoružanja i Pokretom nesvrstanih autorka zaključuje da je uloga nesvrstanih u polju nuklearnog razoružanja pre svega u održavanju ovog pitanja visoko na međunarodnoj agendi i kao vida kontrabalansa zahtevima nuklearnih sila za neproliferacijom nuklearnog naoružanja. Ova uloga međutim slabi iz najmanje šest razloga: značaja koje pojedine države članice PNZ pridaju nuklearnom naoružanju, njihovim odbijanjem da pristupe ili u potpunosti ispune univerzalne i regionalne instrumente nuklearnog razoružanja, (zlo)upotrebom PNZ kao sredstva ostvarivanja pojedinačnih interesa država članica za promocijanje pitanja koju nemaju značajniju podršku ostalih država članica Pokreta, izostankom bilo kakve mere PNZ koja bi osudila ili sankcionisala ovakvo ponašanje unutar Pokreta, dok se one stalno ponavljaju prema drugim državama poput Izraela i SAD, neujednačene „prozivke“ pojedinačnih NWS država koje poseduju nuklearno naoružanjeza nepoštovanje načela i mera razoružanja i nepostojanja adekvatnih mehanizama, ali i namere PNZ da aktivnije učestvuje u rešavanju postojećih kriza u vezi sa razoružanjem i neproliferacijom.

Ključne reči: Pokret nesvrstanih, razoružanje, neproliferacija, miroljubiva upotreba nuklearne energije, Zone slobodne od nuklearnog naoružanja.

¹ Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: marina@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2021. godine“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2021. godine.

Uvod

Nuklearno razoružanje nastavlja da bude najviši prioritet Pokreta nesvrstanih zemalja (PNZ) i u 21. veku (NAM Statement 2011). Ono nastavlja da bude ne samo etičko, već i pitanje opstanka čitavog čovečanstva (NAM Summit 2016, 78). Nakon Drugog svetskog rata i prve upotrebe nuklearnog naoružanja, pojedine zemlje koje će kasnije postati članice PNZ zagovarale su nuklearno razoružanje, budući da su ovaj tip oružja videle i kao „rasističko“ oružje koje je upotrebljeno samo protiv azijske zemlje, dok je najveći broj testova nuklearnog naoružanja pogodio afričke i azijske zemlje, nekadašnje kolonije (Luthi 2016, 119). Takođe, glavni podsticaj za bavljenjem nuklearnim razoružanjem na prvom samitu PNZ u Beogradu 1961. godine bila je i najava tadašnjeg lidera Sovjetskog Saveza (SSSR) Hruščova da će SSSR nastaviti sa nuklearnim testiranjem, prekidajući na taj način moratorijum na nuklearno testiranje koji je prethodno uspostavljen između SAD, UK i SSSR, budući da je smatrao da je francuski nuklearni test iz 1960. godine, kojim je ona uspostavljena kao nuklearna sila, u stvari služio za testiranje nuklearnog naoružanja SAD i UK (Luthi 2016, 122).

Nuklearno razoružanje za PNZ predstavlja „jedinu apsolutnu garanciju protiv upotrebe ili pretnje upotrebom nuklearnog naoružanja“ (NAM Plan of Action 2010, 1). Ono je deo šireg osnovnog koncepta PNZ po kome je „opšte i potpuno“ razoružanje u pogledu oružja za masovno uništenje, kao i izbalansiraniji odnos u posedovanju konvencionalnog naoružanja, okosnica postizanja svetskog mira, bezbednosti i razvoja. Osnovna načela na kojima PNZ insistira u procesu nuklearnog razoružanja su transparentnost, verifikacija i nepovratnost. Pitanje nuklearnog razoružanja, a kasnije i eliminacije svog drugog oružja za masovno uništenje, je postalo sastavni deo identiteta nesvrstanih koje će u decenijama koje su usledile biti važan princip za težnju da se one zaštite od uticaja nuklearnih sila i moguće upotrebe nuklearnog naoružanja, da ukinu „hegemonski poredak“ zasnovan na podeli na one koje imaju i one koji nemaju nuklearno naoružanje, pozovu na okončanje trke u naoružanju između dva hladnoratovska rivala – SAD i SSSR – i generalno učestvuju u naporima da se izbegne mogućnost nuklearnog sukoba. Pored toga, nuklearno razoružanje i smanjenje izdataka za vojne svrhe uopšteno, ali i sa druge strane mogućnost upotrebe nuklearne energije u miroljubive svrhe bez diskriminacije, su u paradigmi PNZ neraskidivo povezani sa stvaranjem Novog ekonomskog poretka razvojem slabije razvijenih zemalja i smanjenjem jaza između bogatih zemalja Severa i siromašnijih zemalja Juga. Međutim, i pored zalaganja za razoružanje, nesvrstani nisu u potpunosti odbacili mogućnost sukoba, posebno ne prava na samoodbranu i posedovanja konvencionalnog naoružanja u tom cilju, kao ni onog protiv eksploatacije, kolonijalizma ili secesionizma. Pored toga, neke od

država članica PNZ poput Indije, Pakistana i Severne Koreje su čak i same stekle nuklearno naoružanje i ostale van Ugovora o neproliferaciji (NPT), iako je univerzalizacija ovog Ugovora jedan od osnovnih ciljeva PNZ u oblasti nuklearnog razoružanja. To međutim, nije predstavljalo osnov da se ove države članice izbace iz članstva PNZ, povuku ili na neki drugi način sankcionišu unutar samog Pokreta, zbog čega se PNZ-u često negira neutralna i kredibilna pozicija po ovom pitanju. Još možda drastičniji slučaj je slučaj Belorusije koja je istovremeno i članica PNZ i Organizacije dogovora o kolektivnoj bezbednosti (ODKB), odbrambenog saveza okupljenog oko Rusije koji samim tim predstavlja i nuklearni savez i u direktnoj je suprotnosti sa načelima članstva u PNZ.

Tokom decenija nesvrstani su izražavali svoje težnje za nuklearnim razoružanjem na različitim multilateralnim forumima i kroz različite instrumente. Ovaj rad će se međutim fokusirati na period nakon 2000. godine, budući da je istorijat razvoja PNZ i njegovo funkcionisanje tokom Hladnog rata u značajnoj meri obrađeno u akademskoj literaturi. U radu će se koristiti kako primarni tako i sekundarni izvori podataka. Primarne izvore čine zajednički stavovi PNZ izražavani kroz završne dokumente sa samita nesvrstanih, na sastancima Pripremnog komiteta i Preglednim konferencijama NPT, Generalnim konferencijama i sastancima Borda direktora Međunarodne agencije za atomsku energiju (IAEA), kao i sastancima Prvog komiteta Generalne skupštine Ujedinjenih nacija (UNGA) koji se bavi pitanjima razoružanja i međunarodne bezbednosti. Sekundarni izvori podataka koji se koriste u radu su akademske monografije, naučni članci i analize koje se bave nesvrstanim, njihovom ulogom u post-hladnoratovskom svetu i aktivnostima na polju razoružanja.

Sadržinski, rad prati glavne prioritete i zalaganja nesvrstanih u oblasti razoružanja nakon 2000. godine. U prvom delu on obrađuje odnos nesvrstanih prema univerzalnim instrumentima za razoružanje. U njemu se posebno ističe zahtev za univerzalizacijom svih instrumenata koji se odnose na proces neproliferacije i razoružanja i značaj multilateralnog pristupa procesu razoružanja i njegovoj verifikaciji. U drugom delu rada analizira se odnos nesvrstanih prema regionalnim instrumentima za razoružanje, pre svega Zonama slobodnim od nuklearnog naoružanja. Posebno mesto u naporima nesvrstanih ovde pripada izuzetnom i neprekidnom zalaganju da se uspostavi Zona slobodna od nuklearnog naoružanja/oružja za masovno uništenje na Bliskom istoku. Treći deo rada je odraz promene međunarodnog sistema nakon Hladnog rata, rastućeg unilateralizma SAD i opstanka jednog od hladnoratovskih odbrambenih saveza – Sevrnoatlantskog saveza (NATO). Nastavak politike vojnih blokova, nuklearnog odvraćanja i značajnog oslanjanja na nuklearno naoružanje u odbrambenim doktrinama SAD i NATO i nakon 2000. godine, istureno odvraćanje SAD u Evropi i vojne baze, izlazak SAD iz

Ugovora o protivraketoj odbrani (ABM), različiti vidovi intervencionizma, uključujući i rat protiv terorizma koji je u sebi sadržao i doktrinu preemptivnog napada, bili su od posebne pažnje za PNZ koja je u svojim dokumentima i izjavama tim povodom izražavala zabrinutost.

Nesvrstani i univerzalni instrumenti za razoružanje

Jedan od osnovnih principa PNZ je multilateralizam i univerzalizacija postojećih međunarodnih instrumenata u oblasti nuklearnog razoružanja. Univerzalizam i težnja da se proces razoružanja, pa i nuklearnog odvija pod međunarodnom kontrolom i procesom verifikacije, kao i uz očuvanje načela jednake bezbednosti za sve i podele odgovornosti i prava u procesu razoružanja i miroljubive upotrebe nuklearne energije između NWS država koje poseduju nuklearno naoružanje i NNWS država koje ne poseduju nuklearno naoružanje razlozi su zbog kojih nesvrstani stavljaju težište na Organizaciju ujedinjenih nacija (UN) u procesu razoružanja (Parzymies 1985, 107). Konkretno, glavno težište procesa razoružanja stavlja se na UNGA koja treba da ima ključnu opštu ulogu u rešavanju konflikata i stvaranju svetskog mira, a posebna uloga u procesu razoružanja treba da pripadne i Konferenciji za razoružanje (NAM Final Document 2003, 21). Ovakva ojačana uloga UNGA bi, po uverenju PNZ, bolje doprinosila prevazilaženju podela i neaktivnosti Saveta bezbednosti UN (SBUN), ali i omogućila veće šanse za ostvarivanje interesa i uloge zemalja PNZ budući da bi u ovom telu imali značajnu numeričku prednost (Strydom 2007, 26). U tom kontekstu, PNZ je na primer inicirao i održavanje prvog ikad visokog sastanka UNGA o nuklearnom razoružanju 26. septembra 2013. godine.

Tokom svoje istorije PNZ se zalagao za univerzalizaciju svih postignutih sporazuma o razoružanju pod okriljem UN. To se pre svega odnosi na Ugovor o neproliferaciji (NPT), zabranu nuklearnog testiranja u vidu Sveobuhvatnog ugovora o zabrani nuklearnog testiranja (CTBT), smanjenje fizionog materijala, odredbe o zabrani smeštanja nuklearnog naoružanja u svemiru, Ugovor o zabrani nuklearnog naoružanja (TPNW) i sveobuhvatne mere zaštite IAEA.

Ugovor o neproliferaciji koji je stupio na snagu 1970. godine često se naziva „velikom pogodbom“ država koje poseduju nuklearno naoružanje i onih koje ga ne poseduju, među koje spada i najveći broj država članice nesvrstanih. Tri ključna stuba ovog Ugovora su neproliferacija, razoružanje i miroljubiva upotreba nuklearne energije, koji se po mišljenju PNZ moraju balansirano ostvarivati. Dodatne mere u pravcu ograničavanja neproliferacije po njima su mogući tek nakon što NWS preduzmu ozbiljnije korake ka razoružanju (Yew 2011, 4). U tom smislu,

zahtevi nuklearnih sila za neproliferacijom nisu viđeni kao opravdani i kredibilni ukoliko nisu praćeni ozbiljnim merama ka razoružanju tih istih sila. Takođe, nesvrstani su insistirali na uklanjanju svih prepreka i ograničenja, poput strogih izvoznih kontrola, koje bi mogle da dovedu do ograničavanja razvoja u upotrebe nuklearne energije u NNWS. Po mišljenju nekih autora države poput Kube, Irana i Venecuele su igrale glavnu ulogu u formulisanju politike PNZ prema IAEA u smislu protivljenja jačanju mera zaštite (Yew 2016, 6). Iako u potpunosti podržavaju rad IAEA kao glavnog sredstva za transfer nuklearne tehnologije u miroljubive svrhe uključujući i NWS, uvođenje strožijih ograničavajućih mera za pojedine države bi po mišljenju PNZ u stvari onemogućavale pored razvoja NNWS i postizanje veće jednakosti između NWS i NNWS, i ugrožavale „neotuđivo pravo“ svih država da razvijaju, istražuju, proizvode i koriste nuklearnu energiju za miroljubive svrhe *bez diskriminacije* (italic dodat)“ (NPT 1968, Article III).

IAEA je po mišljenju PNZ jedini kompetentni autoritet za verifikaciju poštovanja mera zaštite i glavno mesto tehničke saradnje u oblasti nuklearne energije, zbog čega je od izuzetnog značaja da ona zadrži svoju profesionalnost i nepristrasnost i ne bude predmet politizacije i instrument u rukama pojedinačnih interesa država članica. Ovakvo konstantno insistiranje plod je pre svega straha od napora SAD da kroz organe IAEA optuži pojedine članice, pre svega sa Bliskog istoka, za nepoštovanje mera zaštite i kršenje NPT-a što bi kasnije moglo voditi i njihovoj prijavi Savetu bezbednosti i mogućim daljim prisilnim merama. Pored toga, od izuzetnog značaja za postojeći sistem kontrole naoružanja je i stav PNZ da IAEA treba da ima ulogu i sposobnost u verifikaciji postojećih sporazuma o nuklearnom razoružanju (NAM Recommendations for 2020 NPT RevCon, 11). U tom smislu bi bila učinjena značajna razlika u odnosu na, na primer, bilateralne aranžmane SAD i Rusije o smanjenju nuklearnog naoružanja, koji sadrže jedino bilateralne mehanizme verifikacije. Isto tako i nuklearna postrojenja NWS bi po mišljenju PNZ trebala biti pod zaštitnim merama IAEA kako bi se prevenirala mogućnost prebacivanja nuklearne energije za miroljubive svrhe u nuklearno naoružanje i prebacivanje nuklearne tehnologije i materijala državama koje nisu članice NPT-a poput Izraela (NAM Recommendations for 2020 NPT RevCon, 11). Takođe, uloga IAEA se vidi i kao značajna u donešenju standarda nuklearne bezbednosti, pripremanju za moguće regionalne i međunarodne nuklearne katastrofe koja uključuje i sprovođenje edukacije o upravljanju krizama i izgradnju kapaciteta država članica, na njihov zahtev, da odgovore na moguće krize (NAM Final Document 2012, 65). PNZ je takođe, prepoznao potrebu za postizanjem „sveobuhvatnog multilateralno ispregovaranog instrumenta“ kojim se zabranjuju napadi ili pretnje napadima na nuklearna postrojenja, postojeća ili u izgradnji, namenjena miroljubivoj upotrebi nuklearne energije (NAM Final Document 2006, 32).

U svojim brojnim dokumentima PNZ je pozivao NWS, a pre svega dve najveće nuklearne sile, da pristupe ozbiljnom i bržem faznom procesu razoružanja koji bi se utvrdio na poseban način i poštujući načela transparentnosti, verifikacije i nepovratnosti. PNZ je od početka novog veka pozivao na punu primenu 13 praktičnih koraka ka nuklearnom razoružanju koje su usvojene 2000. godine na Preglednoj konferenciji NPT (NAM Final Document 2003, 24). U završnim dokumentima sa PNZ samita redovno je navođeno da je totalna eliminacija nuklearnog naoružanja „jedina apsolutna garancija protiv upotrebe ili pretnje upotrebom nuklearnog naoružanja“ (NAM Plan of Action 2010, 1). U radnom dokumentu koji je PNZ priložio za Preglednu konferenciju NPT 2010. godine sadržan je akcioni plan za eliminaciju nuklearnog naoružanja koje bi se sprovelo u tri faze. U prvoj fazi (2010-2015. godina), PNZ je predvideo postizanje ugovora koji bi zabranio proizvodnju fizionog materijala a kome bi prethodio moratorijum na njegovu proizvodnju, okončanje svog nuklearnog testiranja i razvoj novih tehnologija za unapređenje postojećih oružanih sistema, prispitivanje nuklearnih postavki svih NWS kako bi se uklonila uloga nuklearnog naoružanja u njihovim bezbednosnim i odbrambenim politikama, usvajanje negativnih bezbednosnih garancija prema NNWS, kao i konvencije o zabrani upotrebe i pretnje upotrebom nuklearnog naoružanja, sazivanje međunarodne konferencije o nuklearnom razoružanju, potpuna primena svih ugovora kojima je predviđeno uspostavljanje zona slobodnih od nuklearnog naoružanja i uspostavljanje Zone slobodne od nuklearnog naoružanja na Bliskom istoku, uspostavljanje jasnog mehanizma praćenja smanjenja nuklearnih arsenala, smanjenje operativne spremnosti sistema sa nuklearnim naoružanjem, postizanje novog START sporazuma i stavljanje svog nuklearnog fizionog materijala NWS prebačenog iz vojne u miroljubive svrhe pod zaštitu IAEA. Druga faza (2015-2020. godine) predviđala je stupanje na snagu ugovora o eliminaciji nuklearnog naoružanja i uspostavljanje jedinstvenog i sveobuhvatnog multilateralnog sistema verifikacije koji bi uključivao odvajanje nuklearnih bojnih glava od sistema odašiljanja, njihovo prebacivanje u skladišta pod međunarodnom kontrolom i prebacivanje nuklearnog materijala u miroljubive svrhe, kao i balansirano smanjivanje raketa nosača nuklearnog naoružanja. Treća faza koja se odnosila na period 2020-2025. godine predviđala je potpunu primenu ugovora o eliminaciji svog nuklearnog naoružanja i njegovog verifikacionog režima uz stavljanje svih nuklearnih postrojenja pod IAEA zaštitu (NAM Plan of Action 2010, 2-4). Ovaj vremenski okvir je, budući da je malo od elemenata ispunjeno, promenjen u Radnom dokumentu priprmljenom za Preglednu konferenciju NPT 2020. godine, tako da je u njemu prva faza obuhvatala period od 2020. do 2025. godine, a koji je u prethodnom dokumentu bio završna faza, a završna faza obuhvata period od 2030. do 2035. godine (NAM Plan of Action 2019).

Nakon što je u UNGA usvojen TPNW 2017. godine, PNZ je izrazio podršku njegovom usvajanju uz viđenje da ovaj Ugovor treba da doprinese faznom procesu nuklearnog razoružanja čiji je glavni okvir i dalje NPT (NAM recommendations for the 2020 NPT RevCon, 2).² I pored postojanja ovog Ugovora PNZ je samim tim nastavio da zahteva usvajanje Sveobuhvatne konvencije o nuklearnom naoružanju, osnivanje posebnog tela pri Konferenciji za razoružanju koja bi iznedrila ovaj dokument kao i sazivanje posebne međunarodne konferencije UN o nuklearnom razoružanju. Pored toga, kao i u slučaju drugih međunarodnih institucija i ugovora načelan stav zauzet od strane PNZ ne znači i automatsku primenu tog stava od strane svih država članica PNZ. U slučaju TPNW, iako ga je PNZ zvanično podržao, do 23. septembra 2021. godine samo 35 država članica PNZ ga je ratifikovalo a 31 potpisala, što čini nešto više od polovine od ukupno 120 država članica ovog Pokreta (UNTC, TPNW).³ Ovo se može objasniti upravo politikom pojedinih država PNZ da pre nego što sebe obavežu na potpunu zabranu nuklearnog naoružanja, NWS sprovedu značajne korake ka razoružanju, kao i regionalnom bezbednosnom dinamikom poput one na Bliskom Istoku. Egipat na primer do sada nije ni potpisao TPNW iako je bio jedna od tri afričke države koje su bile uključene u proces pregovaranja koji je prethodio zaključivanju ovog sporazuma.⁴ Egipat je takođe i samo potpisnik Ugovora iz Pelindabe (1996), kojim je uspostavljena Zona slobodna od nuklearnog naoružanja u Africi, kao i CTBT-a za čiju se univerzalizaciju zalaže, imajući u vidu težnju da Izrael najpre postane članica NPT-a i pristupi Zoni slobodnoj od nuklearnog naoružanja na Bliskom Istoku, kao i činjenicu da SAD nisu ratifikovale nijedan od Protokola uz Ugovor iz Pelindabe (Wyk and Turianskyi 2021, 4-5). Na taj način se umesto kroz univerzalizaciju instrumenata za razoružanje, što je jedno od načela PNZ, pojedine države članice odlučuju upravo za suprotno – nesprovođenje ovog načela dok se neki od prethodno zadatih uslova ne ispune. U tom smislu, se PNZ u nekim slučajevima koristi kao pogodno sredstvo za održavanje pojedinih pitanja visoko na Agendi, dok se u drugim slučajevima načela delovanja NAM zanemaruju.

Po pitanju CTBT, ovaj Ugovor kao i organizacija proistekla iz njega (CTBTO) predstavljaju glavne poluge za zabranu nuklearnog testiranja treba da budu univerzalno prihvaćene. PNZ insistira na CTBT-u kao instrumentu i delu faznog procesa nuklearnog razoružanja, a ne samo neproliferacije, i posebno poziva NWS

² Prva preporuka Radnog dokumenta koji sadrži preporuke koje bi bile unite u Završni dokument 10. Pregledne konferencije NPT koja je bila predviđena za 2020. godinu glasi: "Naglasiti da je Ugovor o neproliferaciji ključan međunarodni instrument namenjen postizanju nuklearnog razoružanja..."

³ Izračunato prema podacima o statusu TPNW.

⁴ Tu su bile još i Nigerija i Južnoafrička Republika koje su ratifikovale TPNW.

da ga ratifikuju i poštuju njegove odredbe (NAM Final Document 2016, 69). Pri tom, razvoj novog nuklearnog naoružanja i unapređenje postojećeg u posedu NWS PNZ takođe vidi kao suprotno CTBT-u (NAM Final Document 2016, 66). Međutim, PNZ dokumenti ne sadrže na primer posebnu osudu ili poziv Iranu ili Egiptu, (koje su dve od deset članica PNZ koje nisu ratifikovale CTBT) niti pojedinačno pobraja države koje nisu ni potpisale ovaj Ugovor (njih jedanaest do septembra 2021. godine) da to i učine, kao što je to na primer slučaj sa redovnim pozivanjem Izraela da pristupi NPT-u (UNTC, CTBT). Pozicija Irana, na primer, po ovom pitanju je da CTBT ne doprinosi u dovoljnoj meri nuklearnom razoružanju, niti da ograničava razvoj novog nuklearnog naoružanja NWS, već da je njegovo težište na neproliferaciji, što je za Iran neprihvatljivo (UNTC, CTBT, Declarations and Reservations).

Po pitanju militarizacije svemira, PNZ je konstantno izražavao svoje neslaganje sa povlačenjem SAD iz ABM Ugovora, mogućim smeštanjem naoružanja u svemir i trkom u naoružanju u ovom prostoru koja može voditi i povećanju nuklearnog naoružanja. S druge strane, u Završnom dokumentu PNZ samita iz 2008. godine PNZ je zajedničku rusko-kinesku inicijativu u vidu nacрта ugovora o „Prevenaciji smeštanja naoružanja u svemir, pretnji ili upotrebi sile protiv objekata u svemiru“ podnetu Konferenciji za razoružanje video kao konstruktivan doprinos i dobru osnovu za buduće pregovore o usvajanju međunarodnog obavezujućeg instrumenta (NAM Final Document 2009, 42). Takođe, PNZ je podržao i UNGA rezolucije o „Prevenaciji trke u naoružanju u svemiru“, „Ne prvog smeštanja naoružanja u svemir“ i o „Transparentnosti i merama izgradnje poverenja povodom aktivnosti u svemiru“ (NAM Final Document 2019, 82).

Na kraju, PNZ je preduzeo i neke od dodatnih inicijativa u cilju podizanja svesti o značaju zabrane nuklearnog naoružanja. Unutar PNZ, Radna grupa za razoružanje je pod vođstvom Indonezije, koja je bila dugogodišnji koordinator ovog tela, 2013. godine inicirao usvajanje odluke o proglašenju 26. septembra za Međunarodni dan totalne eliminacije nuklearnog naoružanja (Sugiono 2015). Ova odluka je usvojena na zasedanju UNGA u decembru iste godine (UNGA Rezolucija 68/32) nakon sastanka na visokom nivou UNGA o nuklearnom naoružanju održanom 26. septembra 2013. godine u Njujorku (UN 2013, International Day). Prethodno je 2009. godine, na inicijativu Kazahstana, posmatrača u PNZ i člana Centralnoazijske zone slobodne od nuklearnog naoružanja, ali i ODKB, usvojena UNGA Rezolucija 64/35 kojom je 29. avgust uspostavljen kao Međunarodni dan protiv nuklearnog testiranja (UN 2009, International Day).

Nesvrstani i regionalni instrumenti za razoružanje

Zone slobodne od nuklearnog naoružanja (Zone) prepoznate su kao osnovni regionalni instrumenti koji treba da doprinesu globalnom nuklearnom razoružanju (NAM Final Document 2003, 22-23). Time se gore predstavljeni „top-bottom“ pristup nadopunjuje i pristupom „bottom-up“. U vezi sa uspostavljanem ovih zona od posebnog interesa za PNZ je pružanje takozvanih negativnih bezbednosnih garancija članicama Zone od strane NWS. Ovo do danas ipak nije slučaj sa postojećim zonama. U pogledu Zone u Latinskoj Americi svih pet NWS ratifikovalo je Protokol II, dok Protokol I nije ni potpisala ni ratifikovala Kina. Francuska i UK su ratifikovale sva tri protokola Zone u Južnom Pacifiku, dok su Kina i Rusija ratifikovale samo Protokole II i III a SAD nije nijedan iako ih je potpisala 1996. godine. Takođe, nijedna NWS nije potpisala Protokol za Zonu u Jugoistočnoj Aziji. Što se tiče Zone u Africi, sve NWS su ratifikovale Protokole I i II osim SAD koje su ih samo potpisale 1996. godine, dok je Protokol III ratifikovala jedino Francuska. Protokol uz Zonu u Centralnoj Aziji potpisale su sve NWS osim SAD, iako su ga one potpisale 2014. godine (status i detalji zona i njihovih protokola se mogu naći na: UN Protocols to the NWFZ). Ovde je važno naglasiti da su Kazahstan, Kirgizija, Tadžikistan i Uzbekistan, dakle sve države članice Centralnoazijske zone osim Turkmenistana, ujedno i članice ODKB predvođenog Rusijom, koji je zasnovan na vojno-političkom odvracanju i podrazumeva sistem kolektivne odbrane koji bi mogao uključivati i nuklearno naoružanje (ODKB).

Nesvrstani su posebno insistirali na stvaranju Zone slobodne od nuklearnog oružja, kasnije svog oružja za masovno uništenje, na Bliskom istoku. Oni su posebno podržavali inicijative Egipta i Irana u tom pravcu i konstantno nastavili da zahtevaju odustajanje Izraela od nuklearnog naoružanja, njegovo članstvo u NPT i stavljanje izraelskih nuklearnih postrojenja pod sveobuhvatne garancije IAEA. Po mišljenju PNZ „stabilnost se ne može ostvariti u regionu gde se ogrmone nejednakosti u vojnim sposobnostima održavaju kroz posedovanje nuklearnog naoružanja koje dozvoljava jednoj strani da pretili svojim susedima i regionu“ (NAM Final Document 2003, 23). Takođe, završnim dokumentom iz Kuala Lumpura iz 2003. godine, kao i svim budućim dokumentima sa PNZ samita, zahtevano je i da se zabrani transfer celokupne opreme, podataka, materijala, postrojenja resursa i uređaja Izraelu koji su u vezi sa nuklearnim naoružanjem, kao i podrška u obučavanju izraelskog osoblja u vezi sa nuklearnim naoružanjem (NAM Final Document 2003, 23-24). Osnovna zamerka se ovde odnosi na to da PNZ zauzima neprincipijelnu podršku time što uporno insistira na članstvu Izraela u NPT, dok nikad nije vršio pritisak ili javno tražio pojedinačno od sopstvenih članica Indije i Pakistana da pristupe ovom ugovoru (Yew 2011, 12). Takođe, osim u Završnom dokumentu iz 2003. godine kada se samo

konstatuje izlazak Severne Koreje iz NPT-a i daje podrška razgovorima šest strana, u daljim Završnim dokumentima se ovo pitanje ne pominje niti se Severna Koreja poziva na odustajanje od nuklearnog naoružanja i ponovno pristupanje NPT-u.

Po mišljenju PNZ pitanje uspostavljanja ove zone se ne može uslovljavati završetkom mirovnog procesa na Bliskom istoku, već ono mora da mu prethodi (IAEA 2017, 2). Predstavnik Kube je, na primer, u ime Bečkog poglavlja PZN, 2007 i 2008. godine tražio od generalnog direktora IAEA da pitanje izraelskih nuklearnih sposobnosti uvrsti u dnevni red Generalnih konferencija IAEA tih godina (vidi na primer NAM Communication 2008). U ostalim slučajevima ovakve rezolucije su predlagane od strane država članice PNZ, ali u ime Arapske lige. Ipak, svaki završni dokument PNZ sadržao je odredbu o podršci naporima Arapske grupe u Beču da održi pitanje izraelskih nuklearnih sposobnosti pod razmatranjem Generalne konferencije IAEA (vidi na primer NAM Final Document 2016, 72). Pojedinih godina se o ovim tačkama dnevnog reda sprovodilo glasanje a ponekad je ono samo razmatrano bez izjašnjavanja. Kada se o njoj glasalo ovaj nacrt je uglavnom odbijen što je bio slučaj na zasedanjima 2013, 2014 i 2015. godine. Naredne dve godine se o ovoj tački nije sprovodilo glasanje. Stav Izraela po ovom pitanju je konstantno bio da se pitanje Zone može rešavati samo u sklopu mirovnog procesa i da PNZ ima neprincipejelnu poziciju time što ne osuđuju druge države članice Bliskog istoka za nepridržavanje preuzetih obaveza. S druge strane, Nacrt rezolucije o primeni zaštitnih mera na Bliskom istoku je redovno usvajan.

U skladu sa svojim nedvosmislenim zalaganjem da sve NNWS imaju pravo na razvoj i upotrebu nuklearne energije bez diskriminacije, PNZ je konstantno podržavao pravo Irana na upotrebu nuklearne energije u miroljubive svrhe. U ovom slučaju PNZ je ipak igrao određenu ulogu, pre svega iz razloga što Iran jeste članica NPT, za razliku od Severne Koreje, Indije i Pakistana. Bečko poglavlje je formirano 2003. godine sa namerom da koordinira poteze PNZ u okviru IAEA. Pored toga što je konstantno u svojim izjavama PNZ podržavao neotuđivo pravo država na nuklearnu enegiju, takozvana Trojka PNZ je od 2005. godine redovno posećivala Iran navodeći da ceni saradnju Irana sa IAEA (Rajiv 2012). Ipak, nisu sve članice PNZ zauzele istu poziciju prema iranskom nuklearnom programu prilikom glasanja o istom, budući da su neke od njih podržale odluke IAEA o prijavi iranskog nuklearnog programa kao mogućeg izvora zabrinutosti Savetu bezbednosti UN, kao i kasnije odluke Saveta bezbednosti o sankcijama Iranu. Za rezoluciju SBUN 1737 (2006) koja uvodi zabranu trgovine sa Iranom određenih materijala koji mogu biti upotrebljeni za nuklearnu proliferaciju, zamrzavanju imovine licima i entitetima uključenim u aktivnosti proliferacije i uspostavlja Komitet za sankcije glasalo je svih pet članica PNZ koje su u tom momentu bile nestalne članice SBUN. Za narednu Rezoluciju 1747 (2007) kojom se uspostavlja

zabrana izvoza naoružanja iz Irana i dopunjuje lista zamrzavanja imovine glasalo je takođe istih pet država članica PNZ, dok je za Rezoluciju 1929 (2010) kojom se uvodi dodatna runda sankcija Iranu glasalo tri od četiri članice PNZ, dok je jedna (Liban) bila uzdržana (UNSC voting record). Nacrt rezolucije o SAD o zadržavanju sankcija Iranu koje se odnose na trgovinu naoružanjem iz avgusta 2020. godine međutim nije dobio potrebnu većinu, pre svega zbog neslaganja samih evropskih saveznika i Kine i Rusije sa unilateranim povlačenjem SAD iz JCPOA i potezima Trampove administracije u vezi sa Iranom. Na ovom glasanju SAD je podržala jedino Dominikanska Republika, koja jeste članica PNZ, dok su ostalih šest članica PNZ koje su tom momentu bile članice SBUN bile uzdržane (UNDOCS 2020). Ovaj trend ukazuje na to da neke druge alijanse i bilateralni odnosi mogu imati prednost nad stavovima zauzetim od strane samog Pokreta.

Jedan od primera kada su države članice PNZ odigrale značajnu ulogu po pitanju jedne proliferacijske krize jeste u IAEA prilikom razmatranja navodne sirijske nesaglasnosti sa odredbama NPT-a. Još od septembra 2007. godine kada se dogodio, PNZ u svojim zvaničnim dokumentima osuđuje napad Izraela na sirijsko navodno nuklearno postrojenje u regionu Dair Alzur (NAM Final Document 2009, 43). Prilikom odlučivanja o prijavi Sirije Savetu bezbednosti UN u junu 2011. godine, 11 članica PNZ koje su u tom momentu bile članice Borda guvernera IAEA bilo je uzdržano, budući da se izjašnjavanje videlo u sklopu pokušaja promene Asadovog režima na početku sirijske revolucije i zasnovano na pristrasnim obaveštajnim podacima SAD, a ne objektivnim nalazima IAEA (CACN 2011). Obaveštajni podaci SAD o sirijskom nuklearnom reaktoru su se u velikoj meri zasnivali na izveštajima izraelskih obaveštajnih organizacija koji su tvrdili da je sirijski nuklearni reaktor završen u aprilu 2007. godine uz pomoć Severne Koreje, kao i da je on deo sirijskog programa razvoja nuklearnog naoružanja namenjen proizvodnji plutonijuma (Riedel 2013).

Pored toga, neki autori poput Trivibova smatraju da PNZ može imati i veću ulogu u rešavanju kriza izazvanih nuklearnim programima država poput Severne Koreje ili Irana, koje su višedecenijske članice PNZ (Triwibowo 2015, 11). Ovakvo rezonovanje se bazira na neutralnoj poziciji PNZ, sličnosti principa na kojima se zasnivaju politike ovih država i Pokreta kao celine, sličnom nivou razvoja država članica i većoj mogućnosti „kažnjavanja“ u slučaju nesaradnje (Triwibowo 2015, 17). Međutim, PNZ kao celina nema sposobnost da se bavi ovim pitanjima pre svega zato što često u stvari nema saglasnosti među državama članicama o konkretnim pitanjima neproliferacije iako Pokret može imati načelni stav o tome i, sa druge strane, Pokret nema institucionalne mehanizme da sprovede mere neproliferacije i nuklearnog razoružanja među svojim državama članicama. Još važnije ponekad ne postoji saglasnost unutar PNZ da se proliferacija osudi, budući da je

neke države vide kao instrument borbe protiv imperijalizma i hegemonizma i očuvanja nezavisnosti, kao i način da se NWS dodatno pritisnu u pravcu nuklearnog razoružanja. Kako i sam Trivibo zaključuje iako ima mogućnost većeg angažovanja u procesu razoružanja „izgleda da PNZ samo igra u svojoj zoni bez davanja ikakvog saopštenja o tome koja država ili igrač trebaju biti razoružani“ (Triwibowo 2015, 17). U Završnom dokumentu PNZ samita iz 2003. godine, na primer, što je godina u kojoj se Severna Koreja povukla iz NPT-a samo je jedan kraći pasus konstatovao ovo povlačenje i naveo da „direktno zainteresovane strane reše sva pitanja...kroz dijalog i pregovore i kao izraz njihove dobre volje“ (NAM Final Document 2003, 24). Na taj način PNZ je izuzeo sebe kao aktera iz rešavanja korejskog nuklearnog pitanja, videći kao glavne aktere druge nejasno definisane „direktno zainteresovane strane“, što se odnosi na podršku razgovorima šest strana – Severne i Južne Koreje, SAD, Rusije, Kine i Japana. Sličan je slučaj i sa davanjem podrške stranama koje su ispregovarale i danas teže da ožive JCPOA.

Kao poseban vid aktivnosti koje doprinose procesu razoružanja na regionalnom nivou PNZ je pružio podršku i održavanju i revitalizaciji tri regionalna centra UN za mir i razoružanje (za Latinsku Ameriku i Karibe, Aziju i Pacifik i za Afriku) (videti na primer: NAM Final Document 2011, 59). Po njihovom mišljenju ovi centri mogu suštinski da doprinesu razumevanju saradnji država određenog regiona u kojima centri deluju u oblastima mira, razoružanja i razvoja, da time povećaju stabilnost i bezbednost država članica, primenu aktivnosti razoružanja, kontrole naoružanja i neproliferacije kroz seminare i konferencije, izgradnju kapaciteta i treninge, političku i tehničku ekspertizu i zagovaranje na svim nivoima (NAM Draft Resolution 2017).

Nesvrstani i nuklearna politika NATO i SAD

Iako vođeni politikom nesvrstavanja uz bilo koji od vojnih blokova, tokom svog postojanja nesvrstani nisu bili i neaktivni u odnosu na vojne blokove i njihove predvodnike. Oni su težili da utiču na njih u pogledu položaja nuklearnog naoružanja u njihovim vojnim doktrinama kao i generalno okončanje trke u naoružanju. Kako Luti navodi, kroz neophodnu saradnju sa SAD i Rusijom kako bi ostvarili svoje ciljeve, kao i angažovanje na brojnim poljima, PNZ je automatski postao sastavni deo Hladnog rata (Luthi 2016, 99-100). Ove svoje ciljeve i angažovanje u odnosu pre svega na SAD i NATO, PNZ je nastavio i nakon Hladnog rata. Za razliku od redovnog pominjanja NATO strateške doktrine i odbrambenih dokumenata SAD povodom kojih je izražavao zabrinutost, PNZ, međutim, ni na koji

način nije osudio nastanak još jednog sistema kolektivne odbrane koji se zasniva na „političko-vojnom odvracanju“ (ODKB 2021) – ODKB-a 2002. godine, i čak u svom sastavu ima jednu članicu ove organizacije – Belorusiju. Takođe, PNZ je u svojim dokumentima podržao Rusko-kinesku zajedničku inicijativu o sprečavanju trke u naoružanu u svemiru ali ni na koji način nije osudio ili izrazio zabrinutost protiv na primer ruskih ili kinskih testova antisatelitskog naoružanja, što je tokom Hladnog rata bio slučaj.

U pogledu NATO i nuklearne politike SAD, PNZ je izražavao zabrinutost ili nezadovoljstvo po nekoliko ključnih pitanja: politike nuklearnog odvracanja NATO, posebno isturenog odvracanja u Evropi, povlačenja SAD iz ABM Ugovora i daljeg pravca razvoja protivrakete odbrane SAD i NATO koje mogu voditi militarizacija svemira, doktrini preemtivnih napada, humanitarnih intervencija i unilateralnih akcija razoružanja, kao i izbegavanja SAD da usvoji politiku „ne-prve upotrebe“ nuklearnog naoružanja i negativnih bezbednosnih garancija za NNWS.

Završni dokumenti PNZ nakon 2000. godine izražavali su zabrinutost povodom novog Strateškog koncepta NATO usvojenog 1999. godine koji se zasniva na promociji modela bezbednosti zasnovanog na nuklearnom odvracanju, kao i politike „isturenog odvracanja“ na osnovu koje je nuklearno naoružanje SAD stacionirano u nekoliko evropskih zemalja. „Deljenje“ nuklearnog oružja koje se primenjuje u konceptu isturenog odvracanja SAD po mišljenju PNZ predstavlja vid horizontalne proliferacije i „jasno kršenje“ članova I i II NPT-a (NAM Statement 2012a). PNZ je, inače, tokom svoje dugogdišnje istorije redovno pozivao NWS da isključe upotrebu ili pretnju upotrebom sile iz svojih vojnih doktrina, kao i na uspostavljanje garancija NWS da nuklearno naoružanje neće biti upotrebljeno protiv NNWS (NAM Statement 2012b). Kao instrument protiv moguće upotrebe nuklearnog naoružanja protiv NNWS oni su se založili za usvajanje posebnog pravno obavezujućeg instrumenta o bezbednosnim garancijama kao „privremene mere do potpunog nuklearnog razoružanja“ (NAM Final Document 2006, 11).

U svetlu rata u Iraku 2003. godine PNZ je na svojim sastancima i u dokumentima izražavao i svoje protivljenje unilateralnom delovanju i unilateralnim akcijama, kao doktrini pre-emptivnog napada. U skladu sa svojim načelima PNZ je podržao i rezoluciju UNGA o „Promociji multilateralizma u oblasti razoružanja i neproliferacije“ (NAM Final Document 2003, 20). Deklaracija o revitalizaciji PNZ iz Kuala Lumpura iz 2003. godine upozoravala je na nastanak unipolarnosti i rast unilateralizma i pozvala na jačanje multilateralizma (NAM Final Document 2003, 10). U svetlu problema sa nuklearnim programima Irana i Severne Koreje i rata u Iraku 2003. godine, ovaj dokument kritikovao je i unilateralnu podelu država na dobre i loše, kao i sve vojne akcije koje se sprovode bez odobrenja SBUN (NAM Final Document 2003, 8). Ove vojne akcije su tokom godina obuhvatale

humanitarne intervencije (kao što je bio slučaj sa SRJ 1999. godine), rat protiv terorizma i protiv-proliferacijske mere (u slučaju Avganistana 2001. i Iraka 2003. godine) ili odgovornost za zaštitu (u slučaju Libije 2011. godine). Još 2009. godine PNZ je u svom završnom dokumentu izrazio zabrinutost da se koncept Odgovornosti za zaštitu može zloupotrebiti za legitimisanje unilateralnih akcija mešanja u unutrašnje stvari suverenih država (Egypt Statement 2009). Po viđenju PNZ, postupanje SAD i NATO u ovim slučajevima protivilo se temeljnim načelima na kojima se zasnivao ovaj Pokret: načelima suvereniteta, teritorijalnog integriteta i nezavisnosti, kao i multilateralizma, nemešenja u unutrašnje stvari drugih država i neintervencionizma.

PNZ je izražavao i zabrinutost povodom usvajanja Pregleda nuklearne postavke SAD u kojoj je predviđen razvoj novih tipova nuklearnog naoružanja, kao i razvoja protivrakete odbrane SAD i mogućeg smeštanja delova tog sistema u svemiru, što bi vodilo njegovoj militarizaciji ali i novoj trci u naoružanju sa Rusijom i Kinom (NAM Final Document 2003, 20-22). Takođe, PNZ je izražavao posebnu zabrinutost zbog razvoja novog nuklearnog naoružanja, koje bi po mišljenju PNZ bilo suprotno CTBT.

Na Ministarskom sastanku PNZ 2019. godine izražena je zabrinutost zbog Pregleda nuklearne postavke i Strategije nacionalne bezbednosti SAD koji se po njima protive pravnim obavezama SAD da sprovedu totalnu eliminaciju nuklearnog naružanja i predstavljaju pretnju međunarodnom miru i bezbednosti (NAM Final Document 2019, 81-81). Sam produžetak NPT na neograničeno vreme, po uverenju PNZ, ne znači i pravo NWS da poseduju nuklearno naoružanje neograničeno dugo, te je u tom smislu stalna zamerka usmerena ka tome da iako dve najveće nuklearne sile SAD i Rusija postižu uzajamne sporazme o kontroli nuklearnog naoružanja, ne čine to tako da smanje stvarni broj nuklearnih bojevih glava već samo broj razmeštenih (Novi START, primer, ograničava broj razmeštenih bojevih glava na 1.550 iako po poslednjim procenama Rusija ukupno poseduje 6.257 nuklearnih bojevih glava a SAD 5.550 [FAS 2021]). Takođe, kao što je već pomenuto, PNZ predlaže značajnu ulogu IEAE u verifikaciji procesa razoružanja tj. nepovratnog uklanjanja fizionog materijala iz nuklearnog naoružanja i njegovo stavljanje pod zaštitne mere IAEA, a ne samo bilaterlane mere verifikacije. Nesvrstani su, pored toga, kritikovali i praksu administracija SAD (iako se SAD ne pominju direktno) da se obavežu na modernizaciju nuklearnog naoružanja u zamenu za ratifikaciju bilateralnih ugovora o kontroli naoružanja sa Rusijom, budući da PNZ svaki vid modernizacije nuklearnog naoružanja ili proizvodnje novih nuklearnih sistema vidi kao kršenje CTBT (NAM Working Paper for the 2020 NPT RevCon, 4). Takođe, iako ne pominjući direktno SAD, PNZ je izrazio duboku zabrinutost zbog namera SAD da razviju nove nuklearne opcije, sa manjom snagom i dometom, koje po njima u stvari snižavaju prag za moguću upotrebu nuklearnog oružja i ovakav trend

kategoriju kao novu trku u nuklearnom naoružanju (NAM Working Paper for the 2020 NPT RevCon, 6). PNZ međutim nije izrazio ovakvu zabrinutost povodom razvoja novog nuklearnog naoružanja Rusije ili nove ruske nuklearne doktrine iz 2020. godine pod nazivom Osnovi državne politike Ruske Federacije u oblasti nuklearnog odvracanja koja ne odustaje od „ne-prve upotrebe“ nuklearnog naoružanja i proširuje moguće uslove upotrebe nuklearnog naoružanja, kao ni razvoja novog ruskog nuklearnog naoružanja koje je nastalo u procesu sveobuhvatne modernizacije ruskih nuklearnih snaga ili kinesko uvećavanje nuklearnih snaga.

Takođe, još od Reganovog koncepta Strateške odbrambene inicijative (SDI) 1983. godine, PNZ je u svojim dokumentima izražavao zabrinutost da to može voditi novoj trci u naoružanju i militarizaciji svemira. I odluka SAD da 2002. godine napusti ABM sporazum praćena je istim kritikizmom. U skladu sa svojim načelima, i viđenjem upotrebe prostora svemira samo u miroljubive svrhe, PNZ je odbio njegovo određivanje od strane SAD 2018. godine kao novog strateškog bojnog polja i pozvao na hitne aktivnosti unutar Konferencije za rozoružanje koje bi sprečile trku u naoružanju u svemiru (NAM Final Document 2019). U vreme neposredno nakon usvajanja američkog koncepta SDI, na svom samitu u Harareu 1986. godine PNZ je podjednako kritikovao i SDI i razvoj antisatelitskog naoružanja koje je bilo težište kosmičkih napora SSSR (Civić 1986, 500). Međutim, na svojim samitima u 21. veku PNZ nije kritikovao ruske i kineske antisatelitske testove ili posebno uspostavljanje Vazdušno-kosmičkih snaga Rusije 2015. godine. Pored toga i države članice PNZ poput Indije aktivno su angažovane na polju razvoja vojne svemirske tehnologije ali i sprovođenja antisatelitskih testova.

Zaključak

U ovom radu smo pokušali da prikažemo prirodu Pokreta nesvrstanih u XXI veku u odnosu na pitanje nuklearnog razoružanja. Svakako da ovo pitanje nije neosnovano obrađeno kao posebno. Nuklearno razoružanje je od samog osnivanja igralo suštinsku ulogu za Pokret nesvrstanih putem kojih su države članice ovog pokreta želele da ostvare veću bezbednost, mir i razvoj, ali i stvore okvir mogućnosti za delovanje prema NWS. Videći nuklearno naoružanje kao najveću pretnju opstanku čovečanstva, uz istovremeno očuvanje prava na razvoj i upotrebu nuklearne energije, one su želele da oslobode svet izvora nejednakosti i nebezbednosti uz istovremeno očuvanje rezultata nuklearne revolucije. Međutim, sagledavajući načelne stavove PNZ prema pitanju razoružanja i efekte tih stavova

na univerzalnom i regionalnom planu može zaključiti da je rezultat PNZ ostao u nedovoljnoj meri ostvaren.

PNZ je nastavio sa umnožavanjem svojih poziva na nuklearno razoružanje na mnogobrojnim multilateralnim forumima, pre svega u UNGA, ali oni nisu urodili značajnim plodom. Ovo se ne odnosi samo na NWS, priznate NPT-om, već i na države članice pokreta koje neguju politiku koja se može opisati kao suprotna načelima PNZ. Pojedine od njih su razvile nuklearno naoružanje i van su NPT-a koji je najvažniji instrument u okviru koga po mišljenju PNZ treba da se odvija proces nuklearnog razoružanja. Četvrtina članica je ratifikovala TPNW, neke od njih poput Indije angažovane su na polju razvoje satelitske vojne tehnologije i antisatelitskog naoružanja i imaju posebne odbrambene kosmičke snage, a jedna od njih je čak i članica vojno-odbrambenog saveza (Belorusija je članica ODKB). Budući da se sve ovo odvija bez većih posledica po članstvo ovih država u Pokretu, kredibilitet PNZ i ciljeva za koje se zalaže se u značajnoj meri dovodi u pitanje.

Na regionalnom planu takođe PNZ ostaje posvećen stvaranju Zona slobodnog od nuklearnog naoružanja i davanju garancija NWS prema članicama Zona, ali je malo učinjeno po tom pitanju. Neke članice Zona su pri tom i članice odbrambenih saveza sa nuklearnim naoružanjem poput onih iz Centralnoazijske Zone, ali PNZ ni u jednom dokumentu ne kritikuje takvu politiku. Takođe, ovaj Pokret je jedan od zaslužnih za održavanje pitanja Izraelskog nuklearnog naoružanja na agendi Generalne konferencije IAEA, kao i insistiranju da Izrael pristupi NPT-u i stavi svoje nuklearne objekte pod sveobuhvatnu zaštitu IAEA kao prvi preduslov stvaranja Zone slobodne od nuklearnog naoružanja/oružja za masovno uništenje na Bliskom istoku. Pri tom, nepridržavanje drugih država Bliskog istoka a članica PNZ odredbama NPT-a se ne pominje u dokumentima PNZ, iako je rezultat glasanja u ovim pitanjima u IAEA podeljen i često bez uspeha tj. odražava u stvari podeljen stav među državama članicama PNZ po pitanju izraelskih nuklearnih sposobnosti i načina rešavanja tog pitanja. Države koje su istovremeno i članice Arapske lige, pri tom prednjače u osudi Izraela. Takođe, konkretna angažovanost u drugim pitanjima nuklearne proliferacije poput Irana ili Severne Koreje praktično ne postoji. U tim slučajevima PNZ pre svega podržava aktivnosti drugih mehanizama za rešavanje ovih pitanja poput razgovora šest strana u slučaju Severne Koreje odnosno JCPOA u slučaju Irana.

Politika PNZ ostaje posvećena i kritici SAD i NATO, pre svega njihovih odbrambenih doktrina zasnovanih na odbrambenim savezima, nuklearnom odvracanju, unilateralizmu i intervencionizmu. Pri tom isti stepen kritičizma ne postoji u odnosu na Rusiju i Kinu.

Sumirano, može se na kraju zaključiti da je uloga nesvrstanih u polju nuklearnog razoružanja pre svega u održavanju ovog pitanja visoko na međunarodnoj agendi

i kao vida kontrabalansa zahtevima nuklearnih sila za neproliferacijom nuklearnog naoružanja. Ova uloga međutim slabi iz najmanje šest razloga: (1) značaja koje pojedine države članice PNZ pridaju nuklearnom naoružanju, (2) njihovim odbijanjem da pristupe ili u potpunosti ispune univerzalne i regionalne instrumente nuklearnog razoružanja, (3) (zlo)upotrebom PNZ kao sredstva ostvarivanja pojedinačnih interesa država članica za promovisanje pitanja koju nemaju značajniju podršku ostalih država članica Pokreta, (4) izostankom bilo kakve mere PNZ koja bi osudila ili sankcionisala ovakvo ponašanje unutar Pokreta, dok se one stalno ponavljaju prema drugim državama poput Izraela i SAD, (5) neujednačene „prozivke“ pojedinačnih NWS za nepoštovanje načela i mera razoružanja i (6) nepostojanja adekvatnih mehanizama ali i namere PNZ da aktivnije učestvuje u rešavanju postojećih kriza u vezi sa razoružanjem i neproliferacijom.

Bibliografija

- [CACN 2011] Centre for Arms Control and Non-Proliferation. 2011. “Tough Choices Facing the IAEA and the Non-Aligned Movement.” Accessed 15 September 2021. <https://armscontrolcenter.org/tough-choices-facing-the-iaea-and-the-non-aligned-movement/>
- Civić, Milutin. 1986. “Politika i pokret nesvrstanosti u borbi za međunarodnu bezbednost i razoružanje.” U: *Tito-nesvrstanost-savremenost*, uredili Bojana Tadić i Vladimir Falatov, 491-502. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, Brioni, 15-17. Decembar 1986. godine, Memorijalni centar “Josip Broz Tito”, Beograd, 1988. godine.
- [Egypt Statement 2009] NTI. 2009. “Statement of the Permanent Representative of Egypt to the UN Ambassador Maged Abdelaziz on behalf of the NAM on the responsibility to protect (R2P).” Non-Aligned Movement. Accessed 15 September 2021. <https://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/non-aligned-movement-nam/>.
- [FAS 2021] Federation of American Scientist. 2021. “Status of World Nuclear Forces.” Last updated 2 August 2021, Accessed 25 September 2021. <https://fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/>.
- [IAEA 2017] IAEA. 2017. “Application of IAEA safeguards in the Middle East.” Plenary Record of the Eighth Meeting Held at Headquarters, Vienna. IAEA General Conference. Mr Chacón Escamillo (Bolivarian Republic of Venezuela), speaking on behalf of NAM. Accessed 25 September 2021. <http://cns.miis.edu/nam/>

documents/Official_Document/GC(61)_OR.8_-_Application_of_Agency_safeguards_in_the_Middle_East.pdf.

Luthi, Lorenz M. 2016. "The Non-Aligned Movement and the Cold War, 1961–1973." *Journal of Cold War Studies* (18) 4: 98–147.

[NAM Draft Resolution 2017] NAM. 2017. "Indonesia on behalf of the States Members of the United Nations that are members of the Movement of Non-Aligned Countries: draft resolution United Nations regional centres for peace and disarmament." Accessed 24 September 2021. http://cns.miis.edu/nam/documents/Draft_Resolutions/Regional_centers_for_peace_and_disarm.pdf.

[NAM Final Document 2003] NAM. 2003. "Final Document, 13th Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, Kuala Lumpur." Accessed 17 September 2021. http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/13th_Summit_of_the_Non-Aligned_Movement_-_Final_Document_Whole.pdf

[NAM Final Document 2006] NAM. 2006. "Final Document, 14th Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, Havana, Cuba, 11 – 16 September 2006." Accessed 17 September 2021. http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/14NAMSummit-Havana-Compiled.pdf

[NAM Final Document 2009] NAM. 2009. "Final Document, 15th Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, Sharm el-Sheikh, Egypt, 11 – 16 July 2009." Accessed 20 September 2021. http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/15Summit-Final_Compiled.pdf

[NAM Final Document 2011] NAM. 2011. "Final Document, 16th Ministerial Conference and Commemorative Meeting of the Non-Aligned Movement, Bali, Indonesia, 23–27 May 2011." Accessed 23 September 2021. http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/16Summit-Final_Whole-Edited.pdf.

[NAM Final Document 2012] NAM. 2012. "Final Document, 16th Summit of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, Tehran, Islamic Republic of Iran, 26 - 31 August 2012," Accessed 16 September 2021. [http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/16thSummitFinalDocument\(NAM2012-Doc.1-Rev.2\).pdf](http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/16thSummitFinalDocument(NAM2012-Doc.1-Rev.2).pdf).

[NAM Final Document 2016] NAM. 2016. "Final Document, 17th Summit of Heads of State and Government of the Non-Aligned Movement Island of Margarita, Bolivarian Republic of Venezuela, 17 - 18 September 2016." Accessed 13 September 2021. http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/XVII-NAM-Summit-Final-Outcome-Document-ENG.pdf

- [NAM Final Document 2019] NAM. 2019. “Final Document, Ministerial Meeting of the Coordinating Bureau of the Non-Aligned Movement (CoB-PNZ) Caracas, Bolivarian Republic of Venezuela, 20–21 July 2019.” Accessed 20 September 2021. [https://www.namazerbaijan.org/pdf/Caracas-Final-Document-\(2019\).pdf](https://www.namazerbaijan.org/pdf/Caracas-Final-Document-(2019).pdf).
- [NAM Plan of Action 2010] NAM. 2010. “Elements for a plan of action for the elimination of nuclear weapons, Working paper submitted by the Group of the Non-Aligned States Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 2010 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 28 April 2010.” Accessed 13 September 2021. http://cns.miis.edu/PNZ/documents/Working_Paper/4_28_10_NPT_CONF.2010WP.47.pdf.
- [NAM Plan of Action 2019] NAM. 2019. “Elements for a plan of action for the elimination of nuclear weapons, Working paper submitted by the Group of Non-Aligned States Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 21 March 2019,” Accessed 18 September 2021. http://cns.miis.edu/PNZ/documents/Working_Paper/NPT_CONF.2020_PC.III_WP.10_E.pdf.
- [NAM Recommendations for the 2020 NPT RevCon] NAM. 2020. „Substantive recommendations for incorporation into the final document of the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons Working paper submitted by the Group of Non-Aligned States Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 21 March 2019.” Accessed 21 September 2021. http://cns.miis.edu/PNZ/documents/Working_Paper/NPT_CONF.2020_PC.III_WP.11_E.pdf.
- [NAM Statement 2011] NAM. 2011. “Statement on the Total Elimination of Nuclear Weapons, XVI Ministerial Conference and Commemorative Meeting of the Non-Aligned Movement, Bali – Indonesia, 23 – 27 May 2011.” Accessed 24 September 2021. http://cns.miis.edu/PNZ/documents/Official_Document/16Summit-Final_Whole-Edited.pdf.
- [NAM Statement 2012a] NAM. 2012. “NAM statement at the 2012 Preparatory Committee meeting for the 2015 Review Conference of the NPT on the Chapter 2 Specific Issue “Implementation of the provisions of the Treaty relating to non-proliferation of nuclear weapons, safeguards and nuclear-weapon-free-zones.” Accessed 24 September 2021. http://cns.miis.edu/nam/documents/Statement/05.07.2012_statement.pdf

- [NAM Statement 2012b] NAM statement at the 2012 Preparatory Committee meeting for the 2015 Review Conference of the NPT on the Chapter 1 Specific Issue “Nuclear disarmament and security assurances.” Accessed 24 September 2021. http://cns.miis.edu/nam/documents/Statement/05.03.2012_statement.pdf
- [NAM Working Paper for the 2020 NPT RevCon] NAM. 2019. “Nuclear disarmament, Working paper submitted by the Group of Non-Aligned States, Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 21 March 2019.” Accessed 26 September 2021. http://cns.miis.edu/PNZ/documents/Working_Paper/NPT_CONF.2020_PC.III_WP.12_E.pdf.
- [NPT 1968] “Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT).” 1968. Accessed 24 September 2021. <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text>
- [ODKB] Организация Договора о коллективной безопасности, “Basic facts.” Accessed 28 September 2021. http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm.
- Parzymies, Stanislaw. 1985. „Non-Alignment Movement and the Problems of Armaments and Disarmament.” In: *The Policy and Movement of Non-Alignment – New Tendencies and Options*, International Round Table, Petrovaradin, Yugoslavia, 1-3 November 1985, *Review of International Affairs*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade 1986, (pp. 104-109).
- Rajiv, S. Samuel C. 2012. “The Iranian Nuclear Imbroglia and the NAM Summit.” Accessed 21 September 2021. https://www.files.ethz.ch/isn/153062/IB_TheIranianNuclearImbrogliaandtheNAMSummit.pdf.
- Riedel, Bruce. 2013. “Lessons of the Syrian Reactor.” *The National Interest*. Accessed 22 September 2021. <https://nationalinterest.org/article/lessons-the-syrian-reactor-8380>.
- Strydom, Hennie. 2007. “The Non-Alignment Movement and the Reform of International Institutions” In: *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, edited by Armin von Bogdandy et al., 1-46. Hague: Brill & The Hague Academy of International Law.
- Sugiono, Muhadi. 2015. “Indonesia and the humanitarian initiative.” Heinrich Boll Stiftung. Accessed 29 September 2021. <https://www.boell.de/en/2015/05/19/indonesia-and-humanitarian-initiative>.
- Triwibowo, Albert. 2015. “North Korea and Non-Aligned Movement (PNZ): Lesson Learned and opportunities from North Korea Involvement in NAM”, *Jurnal*

- Ilmiah Hubungan Internasional* (11) 2. Accessed 25 September 2021. <https://journal.unpar.ac.id/index.php/JurnalIlmiahHubunganInternasiona/article/view/2538>.
- [UN 2009, International Day] UN. 2009. “International Day against Nuclear Tests.” Accessed 23 September 2021. <https://www.un.org/en/observances/end-nuclear-tests-day>.
- [UN 2013, International Day] UN. 2013. “International Day for the Total Elimination of Nuclear Weapons.” Accessed 23 September 2021. <https://www.un.org/en/observances/nuclear-weapons-elimination-day>.
- [UNDOCS 2020] UNDOCS. 2020. “Letter dated 14 August 2020 from the President of the Security Council addressed to the Secretary-General and the Permanent Representatives of the members of the Security Council.” Accessed 25 September 2021. <https://undocs.org/pdf?symbol=en/S/2020/803>.
- [UNTC, CTBT] UNTC. 2021. “4. Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, UN Treaty Collection.” Accessed 23 September 2021. https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-4&chapter=26.
- [UNTC, CTBT, Declarations and Reservations] UNTC, 2021. “4. Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, UN Treaty Collection, Declarations and Reservations.” Accessed 23 September 2021. https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-4&chapter=26.
- [UN, Protocols to the NWFZ] UN. 2021. “Protocols to the Nuclear-Weapon-Free-Zone Treaties”, Accessed 24 September 2021. <https://www.un.org/nwzf/content/protocols-nuclear-weapon-free-zone-treaties>.
- [UNTC, TPNW] UNTC. 2021. „9. Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons,” Status of Treaties. Accessed 23 September 2021. https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-9&chapter=26
- [UNSC voting record] SIPRI. “UN Security Council voting record on Resolutions 1737, 1747, and 1929 relating to an arms embargo on Iran.” Accessed 15 September 2021. https://www.sipri.org/sites/default/files/2016-03/Iran-UNSC-Voting-Record_0.pdf.
- Wyk, Jo-Ansie Van & Yarik Turianskyi. 2021. “The Nuclear Weapons Ban Treaty: An African Perspective.” Policy Insights 104. South African Institute of International Affairs, Accessed 26 September 2021. <https://media.africaportal.org/documents/Policy-Insights-104-van-wyk-turianskyi.pdf>.
- Yew, Yvonne. 2011. “Diplomacy and Nuclear Non-Proliferation: Navigating the Non-Aligned Movement.” Discussion Paper 2011-07. Cambridge: Harvard Kennedy School.

Marina T. KOSTIĆ

**NON-ALIGNED MOVEMENT AND NUCLEAR DISARMAMENT
IN THE XXI CENTURY**

Abstract: The subject of this paper is to investigate the policy and role of the Non-Aligned Movement (NAM) on nuclear disarmament in the 21st century. Nuclear disarmament continues to be the highest priority of the NAM, which is why it deserves a special place in the analysis of the activities of the NAM in modern international relations. However, this policy and role have been shaped in the new century as well by the adoption and expression of principled views on the necessity of nuclear disarmament, with very few results achieved, sometimes even among its own membership. Through the analysis of the content and comparison of NAM documents adopted at the NAM summits or within multilateral forums dealing with disarmament and international security issues, as well as secondary sources dealing with this topic, the author concludes that the role of non-aligned in nuclear disarmament is primarily to keep this issue high on the international agenda and as a kind of counterbalance to the demands of the nuclear powers for the non-proliferation of nuclear weapons. However, this role is weakened for at least six reasons: the importance that individual NAM member states attach to nuclear weapons; their refusal to accede to or fully implement universal and regional instruments of nuclear disarmament; the (mis) use of the NAM as a means of pursuing individual member states' interests for the promotion of issues that lack significant support from other member states of the Movement; the absence of any NAM measure to condemn or sanction such behaviour within the Movement, while they are constantly repeated towards other countries such as Israel and the United States; inconsistent "call out" of individual NWS for disrespect of the principles and measures for disarmament and lack of the adequate mechanisms; and the intention of the NAM to participate more actively in resolving existing crises regarding disarmament and non-proliferation.

Keywords: Non-Aligned Movement, disarmament, non-proliferation, peaceful uses of nuclear energy, nuclear-weapon-free zones.